

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского  
Серия "Филология". Том 20 (59). 2007 г. №4. С.283-289.

УДК 070

## УРОКИ ПЕРЕБУДОВИ ВИХОВАННЯ ЖУРНАЛІСТІВ У БОЛГАРІЇ

Фоулі М.

Дублінський інститут, Ірландія

У статті висвітлюються питання тренінгової підготовки журналістів на прикладі болгарського досвіду

**Ключові слова:** тренінг, переходна демократія, журналістика

Пройшло вже 17 років після падіння комуністичних режимів у Східній та Південно-Східній Європі, і майже 17 років тому було започатковано перші ініціативи з навчання журналістів та реформування медіа. У той час значні кошти витрачалися на розвиток медіа та навчальні програми для журналістів. За цей період тисячі журналістів пройшли різного роду тренінги та курси, що проводилися західними журналістами, тренерами та викладачами. Сьогодні, за деякими виключеннями, журналістика цього регіону все ще характеризується низьким рівнем професіоналізму, нерозумінням вимог до точності, хабарництвом та недостатнім розумінням ролі журналіста. У звіті IREX (International Research and Exchange) по Болгарії за 2001 р., наприклад, зазначається: „Журналісти уникають протистоянь. Вони не суперечать політиці своїх видавців, обережно поводяться з чиновниками при владі, оскільки бояться судових позовів, або втрати роботи, або і того і іншого. Журналісти виявляють більшу зацікавленість у подіях, що стосуються офіційних осіб, ніж у тих, що зачіпають пересічних людей”. Далі у звіті також стверджується: „Отримання грошей або подарунків за висвітлення певних подій та не-висвітлення інших часто вважається нормою у журналістських колах. У результаті межа між редакційними та рекламними матеріалами виявляється розмитою, і громадськість втрачає довіру до медіа”.

Один з найвизначніших дослідників медіа у цьому регіоні Пітер Гросс зазначив:

....Хоча у сфері професіонального зростання у галузі відбувся певний прогрес, наразі рівень журналістики цього регіону не можна порівняти з його західними сусідами. Їхня упередженість, схильність до пропаганди та недостатньо високі професійні та етичні стандарти є залишками до-комуністичної епохи, що були закріплені у комуністичні часи через створення відповідних потреб та настанов”. [1]

Ця ситуація у Болгарії не є унікальною, те ж саме, або й пірше, можна сказати про багато інших країн цього регіону, зазначає Гросс. Однак варто запитати, чому всі зусилля та гроші не допомогли створити відповідальні медіа, що могли б долучитися до розвитку та посилення демократії? Значна кількість спостерігачів відзначали короткотривалість навчальних та тренінгових програм, відсутність послідовної роботи та недостатнє розуміння тренерами специфіки країн та культур, у яких вони працюють.

Після десятків майстер-класів протягом кількох років жага контактів та обмінів поступилася „втомі”, зазначає Олександр Ангелов, Генеральний секретар Спілки журналістів Болгарії.

Експерти з тренінгових програм у Східній та Центральній Європі пояснюють це трьома причинами: більшість тренінгів були дуже короткими; тренінги були надто теоретичними і загальними; учасники тренінгів були ображені повною необізнаністю тренерів щодо країни, у якій вони працюють, та тим, що, працюючи з досвідченими професіоналами, тренери проповідують „абетку журналістики”. [2].

Деякі тренери визнають проблеми та обмеження, з якими стикаються тренінгові програми у сфері медіа [2]. "Як тренери, ми навчаємо, але залишаємося останньою. Адже саме репортери та редактори повинні вирішувати, чи варто втягувати свою медіа-організацію у суперечливі події. У кінцевому підсумку, саме їх можуть звільнити, або... до них у редакцію прийдуть кремезні охоронці кримінальних авторитетів" [3].

Отже, саме місцеві умови визначатимуть те, якою буде журналістика на практиці. Звіт Німана стверджує, що місцеві умови - це, перш за все, фінансові та кримінальні чинники, ми також можемо додати культурний та історичний контекст.

Хоча значна кількість досліджень відзначає велику кількість науковців, особливо американських, які брали участь у тренінгових програмах, можливо, це лише показує, що науковці мають склонність приписувати собі досвід роботи. Більшість тренінгових програм організовувалися агенціями зі сприяння розвитку, зокрема, тими, що фінансуються USAID, ЄС та іншими організаціями. Більшість цих тренінгів були сугто практичними, спрямованими на розвиток навичок, і значна кількість тренерів були працюючими журналістами чи консультантами, а не професійними викладачами.

Далі подається список організацій, залучених до надання допомоги та проведення тренінгів для медіа у Центральній та Східній Європі, і, хоча цей список не є повним, він дає уявлення про масштаб медіа-процесів у колишніх комуністичних країнах:

Фонд Ганнетт - Інформаційна Агенція США - Американська спілка газетних редакторів - Голос Америки - Хартія 77 - Фонд Г'єрмана Маршалла - Міжнародна федерація видавців газет - Фонд Сороса - Ройтерс - Інтерньюз - Австралійський фонд Майерса - ЮНЕСКО - Трансатлантичний діалог з європейського мовлення - Центр дослідження війни, миру та новинних медіа - Агенція США з міжнародного розвитку - Трест Всесвітньої служби Бі-Бі-Сі - Європейський центр журналістики - Організація з безпеки та співробітництва у Європі - IREX - Міжнародний фонд журналістів.

Контекст журналістської освіти включає тріумф глобального капіталізму, кінець „холодної війни”, дискредитацію Нового Світового Інформаційного та Комунікаційного Порядку, а також домінування західного підходу до журналістського освіти.

Водночас сутність західної журналістської парадигми формулюється за допомогою поняття „об’ективна та вільна від оціночних суджень подача фактів”. Зазвичай це виражається у збалансованому висвітленні теми, тобто представленні конкурючих версій/інтерпретацій фактів, перевірці інформації, посиланні на конкретні поіменовані джерела інформації та коментарів, відсутності поглядів та почуттів журналіста у матеріалі, а також прихованих мотивів. Саме такий підхід, також відомий як англосаксонська модель, і подавався журналістам Східної та Південно-Східної Європи під час тренінгових програм.

Офіційною метою проведення тренінгів є зміцнення демократії, і, хоча це цілком може бути однією з причин, також існує ідеологічна складова, що пов’язана з розвитком вільного ринку. Міхал Коман з Бухарестського університету визначає: „Медіа у посткомуністичних країнах зазнали не тільки значного впливу іноземного капіталу, але й, що більш важливо, були окуповані програмами західного виробництва. На 1995 р. у

## **УРОКИ ПЕРЕБУДОВИ ВИХОВАННЯ ЖУРНАЛІСТІВ У БОЛГАРІЇ**

багатьох країнах, включаючи Болгарію, Румунію та Росію, доля куплених західних програм в ефірі сягала більше 40 %”.

Цей „потужний притік іноземного капіталу” означав, що багато ялових медіа було засновано на західні гроші. Заходні компанії також придбали деякі з колишніх комуністичних ЗМІ. Наприклад, у Болгарії західні інтереси представлені компанією News Corp, що належить Руперту Мердоку і володіє bTV, і німецькою медіа-групою Westdeutsche Allgemeine Zeitungsgruppe (WAZ), яка володіє газетами „24 часа” і „Труд”. Ці дві газети обіймають біля 80% болгарського ринку друкованих ЗМІ. Швейцарські та російські комерційні структури володіють іншими медіа. Це лише один з прикладів, але подібні явища мають місце в усіх посткомуністичних країнах.

Таким чином, складається враження, що найбагатші західні медіа-компанії зайдли у Східну Європу і безкоштовно навчають журналістів регіону західним журналістським практикам, залучаючи кошти західних донорів.

Тренери, найняті цими агенціями, навіть не намагались розібратись в особливостях місцевої журналістики та розвинути їх, оскільки їхнім завданням є впроваджувати західні журналістські практики. Та навіть якщо б вони захотіли це зробити, то не змогли б, бо їм бракує для цього кваліфікації. Зазвичай вони не володіють місцевою мовою і мають приблизне уявлення про місцеву журналістику та її історію. Деякі тренери давали поради, дослухаючись до яких, журналісти могли б опинитися в небезпеці, наприклад, якби поводили себе з поліцією, спецслужбами та злочинцями так, як це роблять журналісти у Заходній Європі чи США. Коли автор кілька років тому працював над програмою тренінгів на замовлення однієї американської агенції, йому сказали, що журналістів слід готувати в дусі „Нью-Йорк таймс”, в той час як програма розроблялась для Білорусі. Мають місце приклади дипломатичного втручання у схеми підготовки з метою забезпечення певних результатів, а деяких тренерів усували від роботи чи не подовжували їхні контракти, коли вони надто зближувалися з місцевими журналістами та журналістськими організаціями.

Двоє американських університетських викладачів журналістики, Річард Шафер та Ерік Фрідман, описали свій досвід роботи в якості стипендіатів програми. Вони мали викладати „демократичну журналістику” Фулбрейта у пострадянській центральноазіатській республіці Узбекистан. Там вони викладали „демократичну журналістику” і стверджували, що їхня робота була „можливо, незначною мірою пов’язана зі складними чинниками у міжнародних відносинах, історичними обставинами та позиціонуванням у міжнародній економіці” [4].

Обидва викладачі усвідомлювали неоднозначність свого становища, але, тим не менш, знайшли хороше обґрунтування для того, щоб продовжувати викладати „демократичну журналістику”: „Звичайно, як американці, ми дотримувалися зasadничого положення про те, що всі люди прагнуть особистих свобод, що є основою нашої системи поглядів. Частиною цієї системи поглядів є вільний доступ до інформації через порівняно вільну систему преси” [5].

Міжнародні засади журналістики, як вони стверджують, за своєю сутністю є подібними і мають за першооснову британську та американську моделі [6].

Стверджуючи це, вони свідомо відкидають будь-яку альтернативну точку зору, так само, як і думку Джона Меррілла, якого вони цитують. Меррілл сказав, що наполягання на тому, що медіа скрізь мають наслідувати західні „капіталістичні та ілюралістичні”

медіа-структур, є, „звичайно, не лише зверхнім і етноцентричним, крім цього, воно є свідченням інтелектуально неадекватного сприйняття дійсності” [7].

Також існують інші проблеми, пов’язані з тренінгами та практично орієнтованою неуніверситетською моделлю навчання, яка домінувала у Східній та Південній Європі після розпаду комуністичної системи. Це захотило частину найрозумніших і найкращих людей поїхати за кордон, оскільки вони вважають, що їх підготовка відповідає тому, що називають „західними стандартами”.

На жаль, багато студентів сказали, що планують працювати за кордоном і хочуть розвивати західні медіа-навички не для того, щоб застосовувати їх в Узбекистані, а для того, щоб отримати можливість працювати в Європі, Японії чи Сполучених Штатах [8].

Інші журналісти, деято з яких отримали магістерський ступінь з журналістики в США завдяки стипендіям, вважать себе надто кваліфікованими, щоб працювати журналістами за низьку платню, і, отже, шукають додаткових ресурсів для подальшого навчання або працюють у медіа-центроках, що фінансуються Заходом, єдиною метою яких є отримання доступу до західного донорського фінансування та навчання журналістів за англосаксонською або західною моделлю.

Практично-орієнтовані тренінги також можуть надавати медіа-продукту ілюзорні властивості. У Східній та Південно-Східній Європі є багато радіостанцій, телеканалів, журналів та газет, що під маскою високих цінностей приховують недостойну журналістику. Іншою проблемою є кількість журналістів, що може бути охоплена тренінгами.

Незважаючи на значну підтримку, що її західні країни надають розвитку журналістської освіти та короткотермінових практично-орієнтованих тренінгів, більшість журналістів-новачків отримують необхідні практичні знання вже безпосередньо у ньюзрумах на місці роботи [9].

Також існує проблема змісту того, що викладається. Коли тренери з журналістики говорять про демократичну журналістику, західні стандарти або англосаксонську модель, то чимдалі час гіше ніхто не знає, що це все означає зараз. Журналістів Східної Європи вчать відокремлювати факт від коментарю або слідувати максимі Скогта, яка стверджує, що факт – це святе, а коментар не є обов’язковим, але ж хто розкаже їм про те, що ця модель все менше і менше застосовується у самих західних країнах, де газети-таблоїди криком кричати, висловлюючи свою точку зору, а Фокс Ньюз облишило навіть намагання удавати неупередженість. Крім цього, існує певний конфлікт між США та більшою частиною Європи. оскільки, скажімо, для Франції американська модель журналістики є такою ж чужою, як і для України чи Болгарії. Отже, сумнівним є саме існування ідеалу, який пропагують в основному американські організації, але не тільки вони.

Однак наразі зароджується нова модель, що враховує недоліки сучасної тренінгової стратегії; це модель, згідно з якою робота ведеться з університетами відповідного регіону. В університетах існує давня традиція журналістської освіти, започаткована з часів заснування Школи журналістики у Московському державному університеті в 1947 році. Західні агенти з розвитку медіа відкинули ці університети як такі, що в гіршому випадку являють собою пережиток сталінізму, а в кращому - пропонують застарілі моделі навчання, які не піділяють реформуванню.

Певна взаємодія відбувалась через вже згадану програму Фулбрейта та фінансовані ЄС університетські обміни і партнерські програми. Більшою мірою ця взаємодія реалізовувалась через вже існуючі університетські програми, а не медіа-програми.

## УРОКИ ПЕРЕБУДОВИ ВИХOVАННЯ ЖУРНАЛІСТІВ У БОЛГАРІЇ

Значна частина цих контактів припадала на приватні університети західного зразка, як, наприклад, Американський університет у Болгарії, де викладання ведеться крізь призму англійської моделі, а болгарські традиції в медіа і освіті майже не беруться до уваги.

Першою ознакою того, що таке ставлення може змінитись, став проект, запущений у 2004 році в Болгарії в рамках програми ЄС Фаре під назвою „Технічна допомога для покращення професійних стандартів в журналістиці”. Головною метою проекту було посилення незалежності медіа шляхом покращення професійних стандартів у болгарській журналістиці і розвитку болгарської демократії в рамках процесу набуття членства в ЄС. У проекті взяли участь Трест Всесвітньої служби Бі-Бі-Сі, Центр розвитку медіа у Софії, Міжнародна федерація журналістів, Університет Лейпцига і Дублінський інститут технологій.

Це був амбіційний проект, який сподівався до свого завершення створити саморегульовану систему, яка б включала в себе кодекс практики та комісію з розгляду скарг; провести тренінги для 300 журналістів, які вже досягли певного рівня у розбудові своєї кар'єри; надати медіа-організаціям стратегію управління людськими ресурсами, а також модернізувати процес викладання і навчальну програму факультету журналістики і масових комунікацій Софійського університету. Останній пункт значною мірою був додатком, оскільки медіа-проекти зазвичай не включають університети.

Перша програма вищої освіти з журналістики була започаткована в Софійському університеті в 1952/3 навчальному році, лише через п'ять років після започаткування першої програми в СРСР, у Московському державному університеті в 1947 році. Журналістику зробили окремим відділенням факультету славістики у 1968 році, яке проіснувало до 1974 року, коли був відкритий окремий факультет журналістики. У 1991 році його перейменували на факультет журналістики і масових комунікацій [10].

Хоча після розпаду комуністичної системи на факультеті журналістики і масових комунікацій відбулися значні зміни, існуючі на сьогоднішній день структури і навчальні плани багато в чому схожі на програму, розроблену в Радянському Союзі після Другої світової війни. Роль факультету полягала в тому, щоб виховувати журналістів, які б відповідали моделі, описаній Коліном Спарксом:

„Журналістика не претендувала на об'єктивність і чесність, що, як відомо, характеризують західні медіа, особливо у США. Навпаки, функція журналістів полягала у тому, щоб пояснювати, виховувати і допомагати своїми матеріалами здобути підтримку людей для будівництва нового соціалістичного світу” [11].

Софійський університет пропонує п'ятирічну магістерську програму. Програма залишається великою мірою теоретичною з мінімумом журналістської практики. Також була проблема з обладнанням, необхідним для викладання сучасної програми, коли команда проекту проводила оцінку факультету на початку проекту. Вона лишається актуальною і досі. Було мало комп'ютерів, телевізійних камер, звукової апаратури, а переносного обладнання для запису не було зовсім. Факультет мав високоосвічений академічний склад, дехто мав практичні навички, але не було сучасних навчальних планів.

За два роки проект організував семінари з модернізації навчальних програм, ознайомив викладачів з сучасним обладнанням, організував семінари в Лондоні, на яких викладачі журналістики та тренери давали практичні поради. Були організовані конференції, і викладацький склад відвідав журналістські школи в усій Західній Європі, з метою дослідження розробки навчальних програм.

Проблеми були. Деякі викладачі виявляли зрозумілу підозру; місцеві медіа-організації ставили під сумнів мету роботи; дехто з учасників проекту не звик

працювати з освітніми закладами і більше хотів зосередитись на елементах тренінгу, що в будь-якому разі значно збільшувало адміністративні потреби. Той факт, що не було бюджету на обладнання, означав, що деякі важливі галузі, зокрема інтернет-журналістика, навіть не могли розглядатись.

В кінці було випущено звіт, який включав певні рекомендації, більшість з яких були запропоновані самими викладачами:

- Довготермінова стратегія модернізації навчальних програм
- Перехід до співвідношення теорії та практики 50/50, коли з'явиться достатнє матеріальне забезпечення
- Запровадження Болонських принципів та критеріїв контролю якості освіти
- Реформування застарілих навчальних програм
- Навчання співробітників, що є необхідним для роботи за сучасною навчальною програмою
- Запровадження постійного поточного оцінювання протягом трьох років
- Іноземні мови як складова частина програми
- Необхідність студентських газет та мовлення; студентський ньюзрум як засіб навчання
- Вирішення проблеми з обладнанням
- Покращення зв'язків з індустрією

Майже немає сумніву в тому, що результати болгарського проекту певною мірою були скоріше прагненням, аніж конкретним досягненням. Він вимагав масштабного фінансування, щоб дати викладачам можливість повною мірою реалізувати рекомендації, викладені у кінцевому звіті проекту з модернізації навчальної програми. Викладачі поступово модернізували власні навчальні плани, була заснована асоціація журналістської освіти Болгарії, і багато викладачів ознайомились з різними моделями навчальних програм, новими методологіями навчання та викладання. Факультет також отримав допомогу у запровадженні змін, необхідних для досягнення відповідності нормам Болонського процесу.

То чи запропонував болгарський досвід таку альтернативу тренінговій моделі, яка б зробила журналістику перехідних демократій Східної та Південно-Східної Європи більш професіональною і сильною?

Все більше журналістських шкіл у Західній Європі намагаються виховувати мислячих практиків, молодих журналістів, які можуть захищати кращі стандарти, тому що вони добре освічені і мають необхідні навички. Вони увібрали в себе існуючі підходи до роботи, але мають змогу запропонувати альтернативи, їх навчили підходити до речей критично і ставити питання не лише про політичну і економічну систему, але і про їхню професію. Обізнані журналісти з критичним підходом дуже потрібні у перехідних демократіях, і лише університети можуть виховувати їх. Східноєвропейські університети можуть співпрацювати з західноєвропейськими колегами, тому що вже існують традиції академічних обмінів, конференцій та інші зв'язки на місцях. Університет може навчити велику кількість молодих журналістів, які з часом складуть більшість чи, як мінімум, вагому меншість журналістів у конкретній країні.

Університети з установами, із фінансуються на громадський кошт і формують культурну базу. Вони також наповнюють культуру інформацією та інтерпретують її. Якщо журналістика передбачає певні цінності, такі як правдивість, точність, перевірка інформації, а також має на меті донесення інформації та інформування громадськості, то насадження цих цінностей має відбуватися в інтелектуальному контексті, що створить

## **УРОКИ ПЕРЕБУДОВИ ВИХОВАННЯ ЖУРНАЛІСТІВ У БОЛГАРІЇ**

умови для появи нового голосу журналістики, що буде промовляти відповідно до вищезгаданих цінностей. Західні школи журналістики можуть привнести один аспект партнерства, зокрема навчання практичним навичкам, реформування навчальних програм та налагодження контактів, тоді як університети, як довірені особи громадськості, мають забезпечити культурну релевантність міжнародних ініціатив, і журналістська освіта у цьому контексті виступає лише як частина ширшого процесу освітнього та культурного обміну.

Тим не менше існує потреба у міжнародному фінансуванні коротких тренінгів для опанування нових або модернізації існуючих навичок. Однак якщо йдеться про якісь нові ініціативи в Болгарії, Україні, Росії або у будь-якій іншій країні, то вони стануть можливими тільки якщо Захід перестане розглядати журналістику як спосіб зміцнення ринку, а натомість стане працювати в рамках національної культури задля утвердження демократії та задля того, щоб люди мали доступ до інформації, яка становить для них інтерес, і щоб ця інформація подавалася так, щоб люди її розуміли.

### **Список літератури**

1. Gross Peter (1996) Mass Media in Revolution and National Development. the Romanian Laboratory. Iowa state university press. – P. 43.
2. Ognianova, Ekaterina, Farewell to Parachute Professors in East-Central Europe, Journal of Mass Communications Education, Spring 1995, 50/1, P. 36.
3. Fleeson, Lucida, Training Journalists in Foreign Countries, Nieman Reports, Summer 2005, Nieman Foundation, Harvard University.
4. Shafer, Richard and Freedman Eric, 'Obstacles to the Professionalisation of Mass Media in Post-Soviet Central Asia: a case study of Uzbekistan' Journalism Studies, Vol 4 number 1. – 2003 – P. 93.
5. Ibid
6. Merrill, John C (2002) 'Chaos and Order: Sacrificing the Individual for the Sake of Social Harmony' in Joseph B Atkins (ed) The Mission, Journalism Ethics and the World: Iowa State University Press. Quoted in Shafer and Freedman 2003. – P. 93.
7. op cit – P. 94.
8. Coman, Mihai, Developments in Journalism Theory Ablout Media 'Transition' in CentralandEastern Europe, 1990-1999. Journalism Studies Volume 1, number 1, 2000. – P. 44.
9. Catalogue (2004) of St Kliment Ohridski, University of Sofia, University Press, Sofia
10. Sparks, Colin, (1998) Communism, Capitalism and the Mass Media. – P. – 43.

### **Фоули М. УРОКИ ПЕРЕСТРОЙКИ ВОСПИТАНИЯ ЖУРНАЛИСТОВ В БОЛГАРИИ**

*В статье освещаются вопросы тренинговой подготовки журналистов на примере болгарского опыта.*

*Ключевые слова:* тренинг, переходная демократия, журналистика

### **Fouli M. LESSONS OF REORGANIZATION OF EDUCATION OF THE JOURNALISTS IN BULGARIA**

*In article the questions of training preparation of the journalists on a model of the Bulgarian experience are shined*

*Key words:* a training, transitive democracy, journalism

*Поступила до редакции 20.02.2007 р.*